

VÖRÖS KÁROLY

Kazinczy és a magyar múlt*

Kazinczy Ferenc alakját felidézve az *első* benyomás, ami megragad bennünket, Kazinczy sokoldalúsága, — legalábbis a humaniórákban; ezeken belül elsősorban a tágabban értelmezett szépirodalom legfőbb ágaiban, valamint a képzőművészetben és az esztétikában. A *második* megragadó benyomás az a hallatlan szívósság, mellyel nézeteinek elterjesztése érdekében Kazinczy egész életén át működött. A *harmadik* — még mélyebbre ásva, s a magatartásnak immár motívumait keresve — egyrészt mélységes meggyőződése, önbizalma nézeteinek helyességét illetőleg, másrészt egyfajta belső, már nem is egyéni, hanem éppenséggel nemzeti érdekűnek érzett felelősség azért, hogy az így helyesnek (sőt: egyedül helyesnek) érzett nézetek közvéleménnyé, nemzeti közvéleménnyé, sőt normává is váljanak. Egészében tiszteletet parancsoló magatartás ez, még akkor is, ha a sokoldalúság mögött nemegyszer már bizonyos, éppen a kötelességérzetből következő keresettséget érzünk is, — és ha e nézetek, kivált az öreg Kazinczy nézetei, már gyorsan meghaladottakká válnak, — ha, európai mércével mérve, éppenséggel már eleve nem voltak azok.

Körültekintve azonban a tágabb kelet-közép-európai tájban, e magatartásnak nem egy párhuzamát — ugyanúgy mint az e magatartást hordozó személyiséget is — megtaláljuk annak művelődéstörténetében: ugyanilyen (ha részben más elemekből is összetett, vagy színvonalában különböző) sokoldalúságot, nemzeti felelősségérzetet és hosszabb-rövidebb időn át nem is sikertelen ízlésirányítási monopol-törekvéseket. Általuk pedig, háttérként — Kazinczy magatartását is megérteni segítve — a művelődésnek e tájra ekkor már oly jellegzetes átmeneti állapota figyelhető meg: e társadalmakban már megjelennek a kor a polgárosodás irányába mutató művelődésre (vagy ilyennek legalább egyes elemeire) irányuló bizonyos (olykor még talán nem is tudatosult) igényei, — ám még anélkül, hogy a kulturális munkamegosztás állapota (nem utolsósorban az értelmiség helyzete) már lehetővé tenné ezeknek teljes értékű, differenciált kielégítését. Ilyen körülmények között jutnak átmenetileg vezető szerephez a régióban olyan, fejlettebb viszonyok között érvényesülni, hatni már kevésbé képes egyéniségek, akik azonban itt és ekkor még egyrészt képesek (legalább egyes vonatkozásokban) az e differenciálódást feltételező

* A tanulmány szövege eredetileg előadásként hangzott el 1981 októberében, a Kazinczy Ferenc halálának 150. évfordulója alkalmából Sátoraljaújhelyen rendezett tudományos ülésszakon. Közlésével és a Történelmi Szemle ugyane számában megjelent életmű-bibliográfiájával emlékezik a szerkesztőség Vörös Károlyra, aki negyedszázadig volt tagja az MTA Történettudományi Intézetének, s aki nem sokkal 70. születésnapját követően, hosszú, súlyos betegség után, 1996. szeptember 24-én hunyt el.

igények egyszemélyi kielégítésére, másrészt, éppen ezáltal, maguk köré szervezni is azokat, akik valamilyen szempontból — akár az igénylő, akár a kielégítő oldaláról — ehhez partnerül kínálkozhatnak. Akár a cseh, akár a lengyel vagy délszláv fejlődésben nagyjából egy időben találjuk meg ezt (a színvonalnak vagy a tartalomnak erős helyi eltérései ellenére is alapjában közös) magatartást, melynek képére a régió politikai-uralmi viszonyaiból következőleg az idegen államkereten belüli nemzeti önállósulási törekvések újabb közös vonást vésnek fel. Közöset abban is, hogy mivel e törekvések az adott viszonyok között elsősorban a művelődés területén jelentkeznek (jelentkezhetnek), a művelődés — akarva-akaratlanul — határozott politikai funkciót is betölt.

Ebben a korábbi keretektől már kilépni készülő és bár bizonytalan, de alapjában új igényekre választ keresve bontakozó, nem apolitikus kultúrában természetből fogva mindenhol jelentős helyet foglal el a történeti múlt képe és így fontos szerephez jut az azt feltáró kutatás is. A bontakozó, sokszor még amorf polgári igények nemzeti elemekkel bővülve így alakítják ki ezeknek a társadalmaknak sajátlag történeti műveltségét, mely valamilyen formában, illetve vonatkozásban mindenhol kapcsolatba kerül a nemzeti politikai törekvésekkel is, a kultúrát a politikával összekapcsoló rendszernek is többnyire éppen egyik legerősebb láncszemeként. És így nem lehet meglepő, ha Kazinczy kelet-közép-európai párhuzamainak, megfelelőinek a jellegzetes vonása természetszerűen válik felismerhetővé az ő magatartásában is.

Annál is könnyebben, mert munkáin és levelezésein végigtekintve azonnal megfigyelhető lesz Kazinczy kétségtelen — mintegy alkati — érdeklődése a magyar múlt iránt. Ezt az érdeklődést nem főiskolai tanulmányai támasztották fel benne — legfeljebb negatíve. Azt ugyanis, „hogy magyarnak illő volna nemzete történeteit ismerni, és hogy e széles kiterjedésű stúdiumhoz korán kell látnunk”¹ Patakon az ő diákkorában még nem érzékelték. Az 1770-es években „Patakon és Debrecenben még nem tanítanak hazai törvényt, nem még magyar történeteket, külön fogva a világ történeteiből”² — emlékezik vissza a *Pályám emlékezete*. Úgy tűnik: a történelmet tükröző város és a hegyaljai táj, valamint saját családjának Rákóczi-hagyománya fordítja Kazinczy érdeklődését a kor hazai történetírása: először Pray, majd Kovachich felé. E kor hazai történeti tudományossága mindenekelőtt a nagy forrásfeltárások és publikációk jegyében áll: 1817-ben, Romy *Monumenta Hungaricá*jához írott előbeszédében visszatekintve, Kazinczy maga állapítja meg a „hazai história” a 18. század második felében „álmélgodást érdemlő gyorsasággal” végbement fejlődését. Ennek okául nemcsak Pray, Katona, Cornides, és Engel munkálkodása szolgált, akik „a kritika szövétnekével” világították meg a múlt már ismert eseményeit, hanem az is, hogy „tudósaink rejtett ereket kerestek, azokat ellankadni nem tudó szorgalommal megnyitották; a régiségnek legkisdededb tekintetű maradványait is gondosan öszvegyűjtötték és hogy sem használatlan ne heverjenek, sem

1 *Kazinczy Ferenc*: Pályám emlékezete. In: *Uő*: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Vál., szöveggy. jegyz. Szauder Mária. Bp. 1979. (Magyar remekírók — Kazinczy Ferenc művei. I.) 233. — Az idézett szövegeket mai helyesírással közöljük. (A szerk.)

2 I. m. 245.

a nemzetnek el ne veszessenek”³ vagy beleszótték saját munkáikba, vagy külön kiadták azokat. A család levelestárából a fiatal Kazinczy maga is másol és küld iratokat Kovachichnak, akit valamennyi kortárs historikus közül sokáig a legnagyobbnak tart, és életének utolsó évtizedében, Zemplén vármegye levéltárának csak vonakodva, végső anyagi romlásától kényszerítve elvállalt rendezése ismét megadja számára a történeti források feltárulásának örömét. A munka „gyönyörűségét” emlegeti és jelentőségét: a 18. századi iratokról nyomatékosan írja, hogy „ezek nem egyedül a megyéé, nem egyedül a haza, hanem az egész emberiség kincsei s a későbbi idők Kovachichai s Horváth Istvánjai innen szednek majd fényt régibb történeteink homályainak felvilágosítására.”⁴ „Sok jót tanultam” — foglalja össze máskor, később pedig elégedetten írja Kis Jánosnak: „Képzelheted mint kelle ismétimnek a haza újabb történeteiben kiszélesedni”. Valóban: a levéltár revíziójának és iratai jegyzékeléseinek munkájába belefáradva „hazám történeteihöz” tér meg: Prayt olvassa.⁵

A nemzeti múltról így nyert ismeretek azonban Kazinczynál már korán művelődési törekvéseinek és saját kultúrájának aktív alakítóivá is válnak, méghozzá megfelelően e kultúra nemzeti jellegének, nemzeti funkcióinak.

Az, hogy a történelmi múlt valamely kultúrájának milyen módon, milyen formában, milyen szinten válik szerves részévé, különböző lehet: mindenestre elsősorban e kultúra teherbíró képességétől, vagyis attól függően: mennyire érett, differenciált az a múltról szóló új információk befogadására és feldolgozására. A 18–19. század fordulójának hazai művelődése és történetírása is — láttuk — még átmeneti állapotban van: gyorsan növekszik a feltárt és kritikailag is egyre inkább megrostált forrásanyag, — de a műveltség egésze még alkalmatlan arra, hogy a múltból, a már haladott polgári társadalmak módján, általános társadalmi-politikai törvényszerűségeket is képes legyen absztrahálni. Kazinczy maga emellett elsőrendűen szépírói alkat, akinek műveltsége, minden jozefinizmusa ellenére is, alapjában még a klasszikus antikvitás moralizáló értékrendjén alapul. A történelem, az egész feltáruló magyar múlt Kazinczy számára így végül is elsősorban egyfajta példatárul szolgál az emberi — és nemzeti — magatartás különböző helyzetekben való alakításához. „Az emlékezés elődeinek hősi erényeire [kell, hogy minden magyarban,] aki büszke származására és nevére, lánggra lobbantsa a nemzeti jellemet, nagylelkűséget, bátorságot és patriotizmust” — írja 1789-ben Kovachichnak. „Hazánk története egy filozofikus hajlamú történetíró kezében így éppolyan tanulságos lesz, mint a görögök és a rómaiak történetei, melyek a legnagyobb minták, melyeket az emberiség fel-

3 *Kazinczy Ferenc*: Előbeszéd. In: *Monumenta Hungarica, az az Magyar Emlékezetes Írások*. Összeszedte s kiadta Rummy Károly György. I. Pest 1817. III–IV.

4 Idézi: *Hegyaljai Kiss Géza*: *Kazinczy Ferenc mint levéltáros. Irodalomtörténet* 17(1928) 292. Újabbban I. *Hőgye István*: *Kazinczy Ferenc Zemplén vármegye szolgálatában*. *Borsodi Szemle* 11(1967) 4. sz. 58–63.

5 *Kazinczy Ferenc* gr. Dessewffy Józsefnek, Újhely, 1825. jún. 30. *Kazinczy Ferenc* levelezése. (=KFL) XIX. Közzét. Dr. Váczy János. Bp. 1909. (*Kazinczy Ferenc* összes művei. Harmadik osztály. Levelezés.) 361. *Kazinczy Ferenc* Kis Jánosnak, Újhely, 1825. okt. 2. I. m. 419. *Kazinczy Ferenc* Guzmics Izidornak, Újhely, 1825. aug. 1. I. m. 376–377.

mutathat.”⁶ Korántsem történetírói, történészi — inkább politikus és moralista megközelítés ez. S így a történelem szerepe és értékelése Kazinczy gondolatvilágában, műveltségében csupán azoknak a helyzeteknek és magatartási modelleknek szerepén és értékelésén át lesz megállapítható, amelyeket (és ahogyan) műveiben kiemel és bemutat olvasóinak.

Kazinczy hatalmas életművében és kivált levelezésében a történeti elemek teljes feltárása és elemzése egy rövid tanulmány keretében megoldhatatlan, és külön hosszas kutatást igénylő feladat lenne. A megközelítés, az értékelés néhány jellemző vonása azonban így is, csupán nagyvonalú áttekintés után is, már megállapítható.

Az *első* jellemző tanulságot a történelemnek Kazinczy életművében megfigyelhető megjelenési formája nyújtja. Nem függetlenül ugyanis szépírói alkatától, nála a múlt majdnem mindig egyéneken, egyéni életpályákon át jelenik meg: kihívásként az egyén felé, emberségének, moralitásának mintegy próbaköveként. Kazinczy majd minden a múlttal foglalkozó írása biográfia: és még kortörténeti visszaemlékezései is életrajzokként (nem utolsósorban önéletrajzokként) jelennek meg. Nem véletlen, hogy az antikvitásból is a jellemrajzra építő Sallustius fordítása kíséri végig pályáját és Tacitushoz nyúlva is az *Agricolát* választja ki lefordításra.

Második tanulságát e fürkészetnek a múltbeli személy megközelítésének és ábrázolásának módja nyújtja. A szépíró Kazinczy számára a múlt rekonstruálásához a történeti személy minél teljesebben emberi, szinte már anyagszerű megközelítése és ennek révén az egyéniségnek mintegy minél teljesebb átélése adja a módszert. „A jól vagy rosszul nevezetes emberek kézíratai aszerint érdemlik figyelmünket, mint az ő arcképek: magunk sem értjük mint esik, de érezzük, hogy hozzájok, a nem ismertekhez közelebb tétetünk, midőn képeiket látjuk, midőn illelhetjük a papírost, melyen kezek nyugodott. S a hatás nagyobb, ha együtt látjuk az elhaltakat, bár a jókat a rosszakkal összekeveredve. De az sem rossz; szívünk még forróbb tisztelettel vonzódik a jók felé, midőn a gonosztól elborzad. Ezek voltak az okok, melyek arra indítottak, hogy az efféléket kiszedjem és együvé köttessem, hogy midőn levéltárunk oly vendégeket látand belépni küszöbén, kik itt mulathatnak, gyönyörrel és haszonnal forgathassák e minden becses felülmúló gyűjteményt”⁷ — írja halála előtt néhány hónappal a Zemplén megyei levéltár általa kialakított kéziratgyűjteményének bevezetésében. Nem újkeletű igény ez nála; saját maga is létrehozta a kéziratgyűjteményt, jeles emberek kézírásaiból; Gyulafehérvárott irigykedve csodálja a könyvtár hasonló gyűjteményét és barátainak a magyar múlt jeles személyeinek aláírását küldözgeti szerény ajándékként saját maga által készített, az ablaküvegre tapasztott papírosra átrajzolt másolatokban. Erdélyi útja során — ahol talán a legvilágosabban válik megfigyelhetővé a történelemmel való közvetlen találkozásnak ez az izgalma —, a Hunyadiak gyulafehérvári koporsóinál „órám és jegygyűrűmet rátevém a vajda [Hunyadi] sírkövére, hogy azáltal szenteltetést vegyen s ezt gyer-

6 Kazinczy Ferenc Kovachich Márton Györgynek, Regmec, 1789. dec. 28. KFL I. Bp. 1890. 526.

7 Idézi: *Hegyaljai Kiss G.*: i. m. 291.; aláírások másolósa: Kazinczy Ferenc gr. Desseffy Józsefnek, Újhely, 1821. márc. 23. KFL XVII. Bp. 1907. 420.

mekeimnek jegyzém fel itt.”⁸ Aminthogy a veceli vár „elpusztult helyei” mellett is csak azért áll meg, „hogy szent helyre lépjenek lábaim”: Traianus császár nyomdokaiba.⁹ Más vonatkozásban is előbukkan ez a szemlélet: „Az Anekdotenklauberei utálatos dolog, a nagy emberek sajátágainak felkapdosása s felfedezése pedig büntetést érdemel. De lehet az olyat szép részről is tekinteni. Az ily apróságok mélyebben hagynak látni az előttünk már nem lévők caractereibe, mint a fontos dolgok elbeszélései”¹⁰ — írja gróf Ráday Gedeon életrajzában.

Harmadik jellemző vonását e műtszemléletnek a munkáiban, leveleiben felidézett korszakok mutatják meg. A *Magyar Pantheon*ban összefogott, nem kortársakat bemutató biográfiák, a történeti vonatkozásokban — mint említettük — leggazdagabb *Erdélyi Levelek* és a történetiséget méreteihez képest meglepően nélkülöző hatalmas levelezés csak futó átnézése is egyaránt Kazinczynak a 16–17. századra összpontosuló történeti érdeklődését mutatja: nem meglepő módon társadalmi környezetének és családi hagyományainak ismeretében. A magyar történelem korábbi századai viszont szinte teljesen hidegen hagyják (talán a felvilágosodás korának középkor-ellenessége miatt is): a levelezés több ezer darabjában a 16. század előtti személyről alig történik említés (leszámítva Hunyadi Jánost és Mátyás királyt); az egyetemes történet alakjairól (leszámítva természetesen az antik világ alakjait) még kevésbé. Érdeklődésének sajátosan preferált területe Erdély: a két Zrínyi, Wesselényi Ferenc nádor, Illésházy István, és Werbőczy („nekem Gracchus”)¹¹ mellett még levelezésében is a viszonylag legtöbbet említett történelmi személyek Martinuzzi („ki előtt lelkem térdre szokott omlani”)¹², Bocskai és Bethlen Gábor („úgy hiszem, hogy az erdélyi fejedelmek sorában ez a nagy ember vala a legnagyobb”)¹³. A Báthoryakról már alig esik szó, és — amire még később visszatérünk — meglepően csekély a Rákócziakra való hivatkozások száma; a 18. század egyetlen nagy és egyértelműen pozitívan értékelt, számára már nem kortársi, mint inkább történeti alakja pedig Mária Terézia. De az ő portréjáról írva is hangsúlyozza: inkább őt magát kívánta ábrázolni, mint kormányzását vagy háborúit.¹⁴ Ha mindez csak tovább erősíti azt az alakuló meggyőződésünket, hogy Kazinczy a magyar múltról összefüggő képpel nem rendelkezik, (filozofikussal még kevésbé), azt a benyomást *negyedik* tanulságként csak erősíti a múlt képét kiadni hivatott számtalan apró adat felhasználásában alkalmazott mechanikus, alapjaikban inkább ahistorikus rendező elvek megismerése. A történeti múlt biográfiákra széttördelt képe mögött rendszerező elvként így a genealógia áll: végül is részben érthető módon, hiszen a történeti folyamatosság biografikus szinten a genealógián át (pontosabban: a genealógián át is)

8 *Kazinczy Ferenc*: Erdélyi levelek. II. Bev. dr. Kristóf György. Kolozsvár 1944. (Erdélyi Ritkaságok) 82.

9 I. m. 25.

10 *Kazinczy Ferenc*: Gróf Ráday Gedeon, az első. In: *Uő.*: Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek. Kiad. Abafi Lajos. Bp. [1884.] (Nemzeti Könyvtár XXXVI. — Kazinczy Ferenc Összes Munkái. V.) 7.

11 Kazinczy Ferenc Guzmics Izidornak i. m. 377.

12 I. h.

13 Kazinczy Ferenc gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1827. júl. 14. KFL XX. Bp. 1910. 315.

14 Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Újhely, 1823. máj. 18. KFL XVIII. Bp. 1908. 334.

válik érezhetővé, érzékelhetővé. Az eredetileg történetileg szerves összefüggéseket tükrözően kialakult levéltári anyagból a jelesebb levélírók kigyűjtött kéziratai utalásainak csoportosítása is hasonlóan ahistorikus: az anyag és levélírók hierarchikus rangja szerint csoportosul: az uralkodóház, erdélyi fejedelmek, majd a legnagyobb, a legjelesebb aláírókat adó családok nevei szerint. Ugyanígy az Erdélyi Leveleket bevezető történeti összefoglalás fejedelmek, Zemplén vármegye története pedig főispánjai sorrendjére fűzve kerül bemutatásra.

Csupán genealógiai vagy formális rendezési elvek segítségével összetartott biografikus ábrázolás, melynél a kép elmélyítése az átélés legszubjektívebb eszközeinek révén megy végbe: mindebből úgy tűnik: fejtegetéseink máris esedékes lezárásaképpen nem alaptalan Kazinczy múltképeinek felületes, formális és szubjektivistá voltáról beszélni (tartalmilag esetleg elfogultságait is kiemelve), mely valamely primitív példálózás, moralizálás szolgálatában áll.

De ha ennek megállapításával a vizsgálatot már éppen lezárni készülődünk, egyszerre kételyek is támadnak az olvasóban e nagyon is sommás és — mondjuk meg: iskolásan lapos — következtetések érvényét illetőleg. Nem mintha mindez nem lenne igaz, vagy helytálló. De a Kazinczy-életmű mélyén, mintegy lappangva, mégis végig ott érződik egyfajta, az elmondottak ellenére is határozott filozofikus történetiség is: olyan vélemény és vízió a magyar múltról, amit pusztán a felsorolt ismervekkel nem lehet jellemezni, meghatározni és leírni. Már csak azért sem, mert rendszeres összefüggő kifejtése hiányzik s inkább csupán egyes — sok helyütt teljesen váratlanul, az adott szövegösszefüggéstől szinte függetlenül, olykor csak félmondatokban felbukkanó — gondolatrövedékekből rekonstruálható. És ha e töredékek teljességre törekvő feltárása és maga a rekonstrukció éppen a kép elemeinek ilyen rejtett és félhomályos volta következtében itt nem végezhető is el — áttekintésünk befejezésekképpen bizonyos mozzanatokra talán nem haszontalan felhívni a figyelmet, további kutatások indításaként is.

Kazinczy e mintegy rejtőzködő múltképe már *első* benyomásként is, úgy tűnik, a magyar múlt rettentő, legalábbis ellenszenves vonásai ütnek át. „Végre ezen írások kiadása — írja Romy Monumenta Hungaricájának előszavában — bennünk hálának érzéseit is ébresztheti fel a gondviselés eránt, hogy ez minket nem azon boldogtalan időkben hagyja élni, hol némely uralkodásra vágyók istentelensége a magyar vért magyar karok által ontatá. Hazánk történeteiben a szeretett Terézia uralkodásáig alig találunk egy-két rövid percekig tartó fényes pontot, melyen ez a szép nemzet [amelyet Kazinczy máshol „schöne unglückliche Nation”-nak nevez¹⁵ — V. K.] a maga méltóságához illőleg állott volna, amelyen emelkedő lélekkel mulathatna az olvasó. Ellenben mely undokságokat látunk mindenfelé, kivált a közelebbi századok alatt Erdélyben. Nézzük sorban ennek fejedelmeit [...] A szerencsétlen Zápolyán kezdve, le a szánást és utálatot érdemlő Apafiig, — hármát-négyet kivéven, — csaknem mindenike mely lelketlen, tunya, vérengező haszontalan teremtések! s mint leve szerencsétlen miattok és általok a legáldottabb haza, a legszebb tűzű nemzet”.¹⁶ „Mely iszonyú idők voltak azok! s mint dúlona a magyar kard a magyar vérben! és miért.

15 Kazinczy Ferenc gr. Majláth Jánosnak, Széphalom, 1826. nov. 8. KFL XX. 153.

16 Kazinczy F.: Előbeszéd i. m. VI–VIII.

A forma változott, a dolog áll”¹⁷ — írja még keserűbben Wesselényi nádor életrajzáról szólva. „Megolvasám reá a Hormayr Plutarchusát I. Ferdinánd olta I. Leopoldig — írja ugyanennek kapcsán más helyütt — s borzadok, mit csinált az a sok gonosz ember az Isten miatt a hazával [...] Kívánta-e azt az Isten? s vallás-e, amit ők vallásnak néztek? Jól mondja Hormayr [...] hogy az *elnyomás maga gerjeszté az elnyomottak tüzét.*”¹⁸ És a zempléni levéltár rendezése közben átnézett 18. századi büntetőperekéből is szinte provokálóan idézi a feudális bírászkodásra (és ezen át az egész feudális múltra) legkompromittálóbbr, legbrutálisabb adatokat: „Szeretném, ha az urakon kezdenék a büntetést” — írja keserűen.¹⁹

Kazinczy múltképeről *második* benyomásunk a rendi eszményekkel szembeni bizalmatlanságot észleli: ahogyan a magyar történelem mindezen bajaira a magyarázatot látja. „Hazánknak a régibb időkben két törvénye vala, mely rá ezer veszélyt vont és amely ezt e veszélyek közt ezerszer sülyesztheté vala el” — írja. Egyik az Árpád-ház trónöröklésének szabályozatlansága, a másik az a jog, hogy a királyi akaratnak, ha az a törvénnyel ellentétbe kerül „minden polgár, egyetemben vagy fejenként ellene kelhessen. [...] Királyi méltóság nélkül sem külerő, sem belháborgások ellen nincs eléggé óva a haza; az boldog, ahol jó és nagy fejedelem ül kormányon és ahol a jó és nagy fejedelemnek ismét jó és nagy fejedelem lép helyébe”.²⁰ A magyarázat persze nem teljes, nem is egészen helytálló — de jellemző, hogy az egykori jozefinista hivatalnok szavai a magyar rendi közjog két hajdani alappilléret támadják: a szabad királyválasztást és az Aranybulla ellenállási záradékát. A nemzeti függetlenség és az abszolutizmus saját korára már végsőkéig kielezett konfliktusában ő — talán a polgárháborútól is rettegve — inkább az utóbbi oldalra áll. Ám, hogy e döntése mögött ugyancsak a magyar múlt és jelen milyen keserű szemlélete áll, azt Cserey Farkashoz intézett episztolájának sorai is bizonyítják:

„Ah, a szabadság nem nekünk való,
S nem a szabadságnak mi! Roma s Hellas
Kinőtt a más igazgatása alól,
S nagy lelke bírta fékezni önmagát.
Mi kiskorúk vagyunk, s bennünket az
Atyai fenyíték kapcsol együvé;
És amit ott a köznek szent szerelme
Hatalmasan tanított a nagyoknak:
A jót szeretni s irtózni a gonosz —
E törpe népnél nem tanítja szív,
De bér, de büntetés s hideg parancs.
És mégis így, félvén a jó királyt,
Mint ők magokban, boldogok vagyunk.”²¹

17 Kazinczy Ferenc gr. Desseffy Aurélnak, Újhely, 1827. jún. 28. KFL XX. 298.

18 Kazinczy Ferenc Cserey Miklósnak, 1827. jún. 22. KFL XX. 290.

19 Kazinczy Ferenc Guzmics Izidornak i. m. 377.

20 *Kazinczy Ferenc*: Cardinális Martinuzi. In: *Uő*: Magyar Pantheon i. m. 159–160.

21 *Kazinczy Ferenc*: Cserey Farkasnak. In: *Kazinczy Ferenc műveiből*. Sajtó alá rend., bev. Váczy János. Bp. 1903. (Magyar Remekírók) 120–121.

Így nézve a magyar múltat, érthetővé válik kifakadása akkor, mikor a *Tudományos Gyűjtemény* címlapján az emblémában, a fáklyás puttó mellett megpillantja a magyar címert is: „Némely embernek az a magyaromániája annyira viszen, hogy végre talán szégyellni fogom, hogy magyar vagyok”²² — írja. S így nem csoda, ha múltképéről alakuló *harmadik* benyomásunk szerint korának történeti tudatát illetőleg Kazinczy eljut a legkeserűbb felismeréshez is: „A hazai történetek tele vannak hazugságokkal s igen sokat kell tanulni, míg a homályból az igazat előhozhatjuk.”²³ Pedig „hány embere van édes hazánknak, akiknek képét tisztelet tárgyává tehetők, ha hozzá volnánk szokva, hogy őseinket ne a mostani szempontok szerint tekintsük”²⁴

A múlt ilyen keserű szemlélete mellett lesznek érthetőek a történeti portrék: a személyek kiválasztása és bennük kiemelt példaként szolgált jellemvonások. Hős itt az, aki meggyőződésétől vezetve szembeszegült saját honfitársaival is. Martinuzzi életét — melyet e szempontból a sűrű hivatkozások tanúsága szerint a legjellemzőbbnek tarthatunk — egy évtizeden át tanulmányozza, s a barát alakja gyakran visszatér az Erdélyi Levelekben is.²⁵ Werbőczyben is azt becsüli, hogy „mely gaz nagyokkal volt neki baja s a hazának.”²⁶ „De merjen ám valaki Martinuzziról, és Werbőczyről jól szólani.”²⁷ „Forgách és Illésházy palatinusaink felől szólni csiklandós a dolog”.²⁸ Vagy legalábbis kompromisszum: „Az én érdemem csak az, hogy bátor voltam kimondani az igazat, de elhallgatván, amit mondani nem lehetett.” „Inkább hallgatni, mint gyalázatosan hazudni.”²⁹ De a cenzúra mindenre vigyáz: Bethlen Gábor királlyá választásáról írva, mondatát ki kellett egészítenie azzal a két szóval, hogy e választás „per rebelles”: a lázadók által történt.³⁰ Így azután a Rákóczi-család genealógiáját összeállító száraz tanulmányáról már eleve mintegy ironikusan írja: kiadóját megnyugtathatja, hogy nem kell félnie a Rákóczi név olvastán, hiszen nem történeti, hanem csak genealógiai munkáról van szó. De azután egy pillanatban mintha maga sem tudna uralkodni magán: az erdélyi fejedelmeket valóban szárazon felsoroló szövegben hirtelen szinte felragyog az ónodi országgyűlésen megjelenő Rákóczi alakja: „mint jelene meg királyi pompával seregének legszebb férfja, deli szálás természetben, lobogó fekete hajjal, rózsapirosságú orcával”.³¹ Amint már élete vége felé egy Batsányit erős ellenszenvvel rajzoló levelében is hirtelen

22 Kazinczy Ferenc Toldy Ferencnek és Zádor Györgynek, 1828. jan. 1. KFL XX. 446.

23 Kazinczy Ferenc gr. Gyulay Karolinának i. m. 315.

24 Kazinczy Ferenc gr. Majláth Jánosnak, Széphalom, 1820. júl. 27. KFL XVII. 199.

25 Kazinczy Ferenc Dulházy Mihálynak, 1826. szept. 14. KFL XX. 105.; Richelieu-höz és Ximeneshez hasonlítja, *Kazinczy F.: Erdélyi levelek* i. m. II. 31.

26 Kazinczy Ferenc Guzmics Izidornak i. m. 377.

27 I. h.

28 Kazinczy Ferenc Dulházy Mihálynak i. m. 105.

29 Kazinczy Ferenc Kazinczy Klárának, 1821. febr. 7. KFL XVII. 403.; Kazinczy Ferenc gr. Dessewffy Aurélnak, 1827. ápr. 6. KFL XX. 248.

30 Kazinczy Ferenc gr. Teleki Lászlónak, Széphalom, 1819. szept. 28. KFL XXII. Közzét. Harsányi István. Bp. 1927. 356. A cenzúra miatti óvatoskodásra: *Kazinczy F.: Erdélyi levelek* i. m. II. 122.

31 Kazinczy Ferenc Dulházy Mihálynak i. m. 105–106.; *Kazinczy F.: Erdélyi levelek* i. m. I. 34.

átmelegszik egy mondat, amely *A franciaországi változásokra* utal: „Ítéletem szerint ez a legszebb verse, amit valaha írt.”³²

Ha a felszínen Kazinczy múltképe, történeti tudatának elsősorban külsőlegesen — bár ilyenként sem kevésbé jellemző — vonásai uralkodnak is: a történelem példatár-szerepével, a megközelítésnek a ténylegesen megírt történeti jellegű munkákban biográfikus módszerével és időben egyenetlenül eloszló adatszerű ismeretekkel, — alaposabb vizsgálódás során e képen előbukkantak egy mélyebb (szinte titkolt) történeti tudatréteg egyes nyomai is. E nyomok pedig azt érzékeltetik, hogy Kazinczyban ezen a szinten a magyar múlt egészéről egyfajta határozott, nem csak adatszerű, de nem kevésbé filozofikus kép is él, olyan kép, mely a múltat s annak a jelenre való kihatását alapjában keserűen nézte és fővonalait így is értelmezte: szükségszerűen szembekerülve ilyenkor nemcsak a hazugnak talált történetírással, de az önelégült rendi optimizmussal is.

Rövid összefoglalásunkban természetesen egyelőre még nem csekély az impresszió, a benyomás szerepe. Hiszen — mint utaltunk is rá — Kazinczy történeti tudatának, múltképeinek teljes feltárása még nagyon alapos rendszeres kutatást, a források — így mindenekelőtt a levelezés — teljességének átdolgozását igényli. Az azonban már most is kétségtelen, hogy Kazinczy — mint eddig, úgy továbbra is — a magyar történettudomány történetében nem történeti, hanem kortörténeti s elsősorban autobiográfikus munkái révén foglal helyet. A magyar múlttról alkotott képeinek feltárása azonban annak a hatásnak révén, amit magatartásának egésze nemcsak kortársaira, hanem sokban még utókorára is gyakorolt — mégpedig egyéniségének sokoldalúsága révén igen széles sávban (miközben ugyanakkor társadalmilag igen széles sávból gyűjtötte össze annak elemeit) —, mégsem teheti feleslegessé tudatának, gondolatvilágának ilyen szempontú kutatását sem.³³

32 Kazinczy Ferenc Toldy Ferencnek, Újhely, 1827. júl. 24. KFL XX. 323. Nem kevésbé jellemzően mutatják történetiszemléletének valódi értékrendjét azok az elejtett megjegyzések, melyekkel levéltárrendezés közben a még Szirmay Antal által készített segédleteket kiegészíti: mintha arra számítana, hogy ezzel is befolyásolja az iratok majdani használóit. Ampringen Gáspár itt „vérengző”, „minden magyartól utált ember” (másutt: „vad Ampringen”). *Dongó Gyárfás Géza*: Kazinczy Ferenc jegyzetei vármegyénk levelestárának tárgymutatóiban. I. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (=AZVT) 15(1909) 19.; I. m. VIII. AZVT 17(1911) 176. Ironikusan írja egy hatalmaskodásai miatt felelősségre vont császári kapitányról, hogy „nagyon csodálkozik ez a német ember, hogy a vármegye tőle megszabadíthatni kívánt”. *Dongó Gyárfás G.*: i. m. II. AZVT 15(1909) 103. Az egy helyütt „iszonyú”-nak említett Caraffa máshol mint „hőhérálsai miatt irtózatoss” alak nyer bemutatást. *Dongó Gyárfás G.*: i. m. VII. AZVT 17(1911) 62. S mikor a Grönsfeld tábornok hatalmas kísérletéről szóló aktákhoz ér, nem állja meg, hogy be ne írja a jegyzékbe: „volt mit tartani a szegény magyarnak”. *Dongó Gyárfás G.*: i. m. IX. AZVT 17(1911) 310.

33 Kazinczy sajátlag történetírói munkásságáról egyetlen, máig jól használható, de alapjában csupán regisztráló összeállítás: *Váczy János*: Kazinczy történetírói működése. Budapesti Szemle 144(1910) 370–407.

KÁROLY VÖRÖS KAZINCZY AND THE HUNGARIAN PAST

The Hungarian poet, writer and literary organiser, Ferenc Kazinczy (1759–1831) was the leading figure in the efforts made to modernise the Hungarian language. The author of this paper stresses that Kazinczy was a man of high accomplishment in several of the humanities who showed unprecedented persistence in the propagation of his own ideas throughout his life. Fully convinced of the correctness of his own views, Kazinczy believed it to be his responsibility to the nation to ensure that these views became part of mainstream national consciousness.

In the cultural history of eastern central Europe such behaviour was not entirely unique. The cultural demands associated with the process whereby society was becoming bourgeois were apparent. However, these demands could still not be satisfied completely. A leading role was to be had by those individuals who were active in this field and able to attract the potential partners. A common feature of the region were the efforts being made for national independence within the framework of an alien state. Because of the political conditions, it was impossible to prevent a situation in which culture had a definitive political function. An important part of this culture was the picture of the historical past and therefore research into the past was of great significance. Everywhere historical culture became intertwined with national political ambitions as, in general, one of the strongest links connecting culture with the political system.

An examination of his life's works shows clearly Kazinczy's interest for the Hungarian past. Nonetheless, Kazinczy was first a man of literature whose high level of culture (despite his Josephinism,) was founded in the moralising system of values of classical antiquity. History, and the Hungarian past, for him served as a sort of thesaurus of examples showing ways in which men and nations would behave in differing situations. In Kazinczy's historical approach and evaluation, a central role was assigned to individuals and the fate of individuals: as a challenge to the individual and as a criterion for the humanity and morality of the individual. (Almost all of his writings concerned with the past are in the form of biographies.) In the reconstruction of the past, his method was to approach the historical person as fully as possible. His main period of interest was centred on the sixteenth and the seventeenth centuries (emphasising the two Zrínyis, Ferenc Wesselényi, and István Werbőczy) and his preferred geographical area was Transylvania. In his depiction of the past the systematising theory was genealogy. This all shows the superficiality of Kazinczy's picture of the past and exposes the subjective and, in places, moralising nature of that picture.

Despite this, there is a underlying sense of a strongly philosophical feeling for history throughout his works, although this feeling is never manifestly expressed. In this picture of the hidden past unattractive aspects of the Hungarian past do show through: present is a distrust of the feudal ideals and disapproval of any misrepresentation of the past. The historical portraits can be understood against this background: the way in which the historical figures are chosen and their exemplary characteristics emphasised. Here, a hero is the person who stood up for his convictions even if this meant opposing his fellow countrymen.

Finally, the author emphasises that a full disclosure of Kazinczy's picture of the past requires further research to be done. Such research is justified by the fact that Kazinczy's behaviour as a whole exerted a significant influence both on his contemporaries and on those who came after him.